

ถอดคำจากบทความของกัสตง บาเชอลาร์ดเกี่ยวกับศิลปะและงาน เซรามิกของมาร์ค ซากาล

DECODING GASTON BACHELARD'S WORDS ON MARC CHAGALL'S ART AND CERAMICS

กิตสิรินทร์ กิตติสกล / KITSIRIN KITISAKON

ภาควิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

DEPARTMENT OF VISUAL ARTS, FACULTY OF FINE AND APPLIED ARTS,
CHULALONGKORN UNIVERSITY.

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มุ่งศึกษาส่วนที่สามของบทความที่ชื่อว่า เลส์ ซอริจินส์ เดอ ลา ลูมิแยร์ เขียนโดยกัสตง บาเชอลาร์ด นักปรัชญาและญาณวิทยาชาวฝรั่งเศสซึ่งเกี่ยวกับงานเซรามิกของมาร์ค ซากาล แม้ว่าบทความส่วนนี้จะมีขนาดสั้น แต่จากการวิเคราะห์เราพบประเด็นสำคัญสามประเด็นที่สื่อถึงแนวคิดและวิธีการคิดของบาเชอลาร์ดที่มีต่องานศิลปะของศิลปินซึ่งเป็นเพื่อนของเขาผ่านบทประพันธ์นี้

ประเด็นแรกที่เราศึกษาคือความชื่นชมนับถืออย่างยิ่งที่ผู้เขียนมีต่อซากาล บาเชอลาร์ดเน้นย้ำในบทความถึงความชำนาญของศิลปินในการสร้างสรรค์งานเซรามิกที่รูปร่างรูปทรงคล้ายจะมีชีวิตขึ้นมาและอาจมีคุณค่าเทียบเคียงกับงานประติมากรรมในยุคโบราณ นอกจากนี้เขายังร้องขอให้ผู้คนได้เห็นงานเซรามิกของซากาลที่เมื่อได้ยลแล้วจะเกิดความพึงพอใจในการมอง ประเด็นที่สองวิเคราะห์ความงดงามของการใช้ภาษาอุปมาอุปไมย บาเชอลาร์ดใช้คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับแสงและความร้อนซึ่งไม่เพียงสัมพันธ์กับกรรมวิธีสร้างสรรค์เซรามิกหากแต่เราสามารถแปลความหมายให้ลึกซึ้งไปกว่านี้ได้ การอ้างอิงถึงพระคัมภีร์ไบเบิลก็เป็นส่วนหนึ่งของความงดงามนี้เช่นกันเนื่องจากผู้เขียนเปรียบศิลปินเหมือนกับ โนอาห์ผู้เป็นอัครบิดร ผู้ที่ถูกเลือกแล้ว และพระผู้เป็นเจ้า ประเด็นสุดท้ายว่าด้วยการตีความศิลปะของซากาลโดยบาเชอลาร์ดกล่าวถึงที่มาของเนื้อหาเรื่องราวที่ซากาลนำมาสร้างเป็นงานศิลปะอันได้แก่ ความทรงจำและประสบการณ์ส่วนตัว พระคัมภีร์ไบเบิล และนิทานของลาฟงแตน ผู้เขียนยังได้สอดแทรกเรื่องปรัชญาของศิลปินซึ่งประกอบด้วย ความเป็นอมตะ ความเพลินใจในการดู และความเพ้อฝัน อันถือเป็นแก่นความคิดในงานศิลปะของซากาล

คำสำคัญ : กัสตง บาเชอลาร์ด, มาร์ค ซากาล, ศิลปะเซรามิก

Abstract

This article aims to analyse the 3rd part of Gaston Bachelard's article, "Les Origines de la Lumière", in which the French philosopher and epistemologist was particularly interested in Marc Chagall's ceramics. Though short, this last section of the aforesaid article revealed 3 essential issues on and by which Bachelard conveyed his thought about his friend's art through his words. The first aspect consists in Bachelard's absolute admiration for Chagall. The author insisted on the artist's mastery in ceramics as the figures became genuinely alive. In addition, he praised Chagall's oeuvre that he implied as precious as the antique sculptures. Moreover, Bachelard asked people to see Chagall's ceramics so that they would engender the pleasure to the eyes. Secondly, the splendor of Bachelard's metaphorical language is to be raised here. His vocabularies concern especially light and flame. Not only they correspond to the process of making ceramics but they could also be interpreted profoundly. Besides, references to the Bible are clearly used as Chagall was compared to Noah, a patriarch, a predestined one and even God. Finally, throughout the text, Bachelard actually explained what Chagall's art truly was. According to the author, personal memories and experiences, the Bible, and La Fontaine's Fables gave Chagall subject matter to create artistically. Furthermore, Chagall's philosophy, too, was the core of his art as Bachelard insinuated that the immortality, the joy of seeing, and the reveries belong to his reasoning.

Keywords : Gaston Bachelard, Marc Chagall, ceramic art

บทนำ

นักปรัชญาและญาณวิทยาชาวฝรั่งเศสคนสำคัญ กัสตง บาเชลลาร์ด (Gaston Bachelard) เสียชีวิตใน ค.ศ. 1962 แปลปืต่อมาสำนักพิมพ์แพรสเชอะ อุนิแวร์ซิเตร์ เดอ ฟรอนซ์ (Presses Universitaires de France) ตีพิมพ์หนังสือที่ชื่อว่า เลอ ดร็วต์ เดอ เรเวร์ (Le droit de rêver) ซึ่งเป็นหนังสือที่รวบรวมบทความของนักคิดท่านนี้ที่เขียนในระหว่าง ค.ศ. 1939 ถึง ค.ศ. 1962 โดยแบ่งเป็น 3 หมวดหมู่ได้แก่ศิลปะวรรณกรรม และภววิทย์ (Arts, Littérature et Réveries)

บทความชิ้นนี้วิเคราะห์ส่วนที่สามของบทความที่ชื่อว่า เลส์ ซอริจินส์ เดอ ลา ลูมิแยร์ (Les origines de la lumière) ซึ่งอยู่ในหมวดศิลปะ บาเชลลาร์ดได้เขียนถึงศิลปินรัสเซีย-ฝรั่งเศส มาร์ค ซากาล (Marc Chagall) ผู้บาเชลลาร์ดได้คลุกคลีและสนิทสนม โดยเน้นศึกษาเฉพาะส่วนที่สามของบทความของบาเชลลาร์ดที่กล่าวถึงงานประติมากรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งเซรามิกของศิลปินแห่งคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่โด่งดังท่านนี้ (Gaston Bachelard, 1973: 35-37) ที่ได้เริ่มสร้างสรรค์งานเซรามิกตั้งแต่ปี ค.ศ. 1949 เป็นต้นมา (Yvonne G. J. M. Joris, 2005: 33)

มารี-ปีแยร์ ลาสซัสอ้างอิงถึงบางส่วนของบทความ เลส์ ซอริจินส์ เดอ ลา ลูมิแยร์ แต่ไม่ได้กล่าวถึงส่วนที่สามของบทความ (Marie-Pierre Lassus, 2010: 113) ในขณะที่ฌ็อง-โคลด มาร์โกแลงกล่าวถึงส่วนที่สามของบทความเพียงเล็กน้อย (Jean-Claude Margolin, 1991: 201) เป็นไปได้ว่าส่วนที่สามของบทความชิ้นนี้ยังไม่มีความวิชาการใดศึกษาอย่างละเอียด

จากการวิเคราะห์บทความส่วนที่สามนี้ ปรากฏประเด็นที่สำคัญสามประเด็นได้แก่ ความชื่นชมอย่างสุดซึ้งที่บาเชลลาร์ดมีต่อซากาล ความมกคายในการใช้ภาษาเปรียบเทียบกับบาเชลลาร์ด และศิลปะของซากาลในทัศนคติของบาเชลลาร์ด

III

Quelle merveilleuse époque que la nôtre où les plus grands peintres aiment à devenir céramistes et potiers. Les voilà donc qui font cuire les couleurs. Avec du feu ils font de la lumière. Ils apprennent la chimie avec leurs yeux; la matière, ils veulent qu'elle réagisse pour le plaisir de voir. Ils devinent l'émail quand la matière est encore molle, quand elle est encore un peu terne, à peine luisante. Marc Chagall est tout de suite un maître de cette peinture satanique qui dépasse la surface et s'inscrit dans une chimie de la profondeur. Et dans la pierre, dans la terre, dans la pâte, il sait garder vivant son vigoureux animalisme. Encore une fois, nous en avons la preuve,

il était prédestiné à écrire des fables, à inscrire des fables dans la matière, à sculpter des êtres fabuleux dans la pierre.

Et chez Chagall la vie est si intense que les poissons, en leur vivier pétrifié, gardent leur dynamique de fîches. Si libres aussi sont les oiseaux chagalliens qu'enfermés dans leur cage de pierre ils continuent de voler.

Nous sommes bien devant le bestiaire éternel, le bestiaire créé dès la Genèse, heureusement mis en réserve dans l'Arche de Noé. Allez voir la céramique de Chagall pour que vous sachiez comment tous les animaux du monde s'étaient fraternellement entassés. Cette communauté du vivant, cette éternité de la vie, voilà la philosophie de Marc Chagall. Et la preuve que cette philosophie est concrète, qu'elle est si vraie qu'on peut la peindre, vous la saurez dès que vous aurez comparé, dans l'œuvre de Chagall, la Leda caressant le cygne à la femme lutinée par le coq. Ah! les coqs de Chagall, que feraient-ils sur terre s'il n'y avait pas de femmes? Et leur bec, quel bec!

Déjà, dans une primitive sculpture — est-elle chagallienne ou est-elle assyrienne? — Chagall nous entraîne dans une immense rêverie. La femme-coq accumule toutes les ambivalences, formule toutes les synthèses. Nous sommes ici à la source même de toutes les images vivantes, de toutes les formes qui, dans leur ardeur à paraître, se mêlent, se bousculent, se recouvrent. Le vivant et l'inerte s'associent. Les objets de bois et de pierre deviennent des êtres de chair et de muscles: le violoncelliste est un violoncelle, la cruche est un coq.

Et, du plus loin des âges, les patriarches reviennent nous dire les légendes élémentaires. Marc Chagall a dans l'œil tant d'images que pour lui le passé garde les pleines couleurs, garde la lumière des origines. Encore une fois, tout ce qu'il lit, il le voit. Tout ce qu'il médite, il le dessine, il le grave, il l'inscrit dans la matière, il le rend éclatant de couleur et de vérité.

ภาพที่ 1 กัสตง บาเชลลาร์ด, เลส์ ซอริจินส์ เดอ ลา ลูมิแยร์, ส่วนที่สาม

ที่มา : Bachelard, Gaston. (1973). *Le droit de rêver*. 3rd edition. Paris: Presses Universitaires de France, p. 35-37.

1. ความชื่นชมอย่างยิ่งของบาเชลลาร์ดต่อซากาล

ตั้งแต่ประโยคแรกผู้เขียนแสดงถึงความปิติยินดีที่ได้อยู่ในยุคอันยอดเยี่ยมนี้ที่จิตรกรผู้ยิ่งใหญ่หลายยุคหลายท่านรักที่จะเป็นนักเซรามิกและช่างปั้น (Quelle merveilleuse époque que la nôtre où les plus grands peintres aiment à devenir céramistes et potiers.) ซึ่งเหล่าจิตรกรนั้นรวมไปถึงซากาลที่บาเชลลาร์ดกล่าวถึงต่อมาในประโยคที่ 6 ในความชื่นชมนี้เราพบว่าผู้เขียนยกย่องฝีมือของศิลปินพร้อมกับเน้นถึงความสำคัญของการได้เห็นงานของซากาล

1.1 ความชำนาญเยี่ยมยอดของซากาล

บาเชลลาร์ดเน้นย้ำในบรรทัดที่ 43 ถึง 46 ถึงความปลื้มใจของเขาด้วยการกล่าวถึงงานของซากาลว่า “วัตถุจากไม้และจากหินกลายเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีเลือดเนื้อ นักเล่นเชลโลคนนั้นคือเชลโลชิ้นหนึ่ง เหยือกน้ำชิ้นนั้นคือไก่ตัวผู้ตัวหนึ่ง” (Les objets de bois et de pierre deviennent des êtres de chair et de muscles: le violoncelliste est un violoncelle, la cruche est un coq.) พร้อมกับเน้นย้ำการแปรสภาพโดยการใช้ตัวเอียงในคำกริยาเป็น อยู่ คือ ในภาษาฝรั่งเศส (être) จากวัตถุต่าง ๆ งานประติมากรรมของซากาลกลายเป็นสิ่งมีชีวิต

จริงๆ เป็นความจริง จากสิ่งที่ศิลปินให้รูปร่างเหมือนไก่มันได้กลายเป็นไก่ตัวเป็นๆ ซากาลเป็นผู้ให้ชีวิตกับสิ่งที่ไร้ชีวิต

ภาพที่ 2 มาร์ค ซากาล, ไก่ตัวผู้ (Le Coq), 1954, ไห, 47 x 41 cm, Private collection

ที่มา : Benadretti Pellard, Sandra. (2007). **La terre est si lumineuse : Chagall et la céramique.**

Paris: Gallimard, p. 144.

นอกจากนี้ในบรรทัดที่ 12 ผู้เขียนกล่าวว่า “เขารู้วิธีรักษาความมีชีวิตของสรรพสัตว์ที่มีพลังของเขา” (...il sait garder vivant son rigoureux animalisme.) ซึ่งตอกย้ำถึงความสามารถของซากาลในการให้ชีวิตหรือรักษาชีวิตของบรรดาสัตว์ที่เขาสร้างขึ้นมาในงานประติมากรรม

ความชื่นชมของบาเซอลาร์ตยังถูกเน้นในประโยคที่เขากล่าวถึงประติมากรรมชิ้นแรกของซากาลโดยการตั้งคำถามว่ามันเป็นประติมากรรมซากาลเลียนหรืออัสซีเรียนกันแน่ (Déjà, dans une primitive sculpture – est-elle chagallienne ou est-elle assyrienne ? - ...) การตั้งคำถามนี้แสดงถึงการเทียบเคียงแนวคิดปะของซากาลหรือซากาลเลียนว่าคล้ายคลึงหรือเทียบเท่ากับศิลปะอัสซีเรียนแห่งยุคโบราณเมื่อซากาลเปรียบเสมือนกับผู้สร้างเก่าแก่แล้ว งานประติมากรรมของเขาจึงเหมือนเป็นต้นกำเนิดของศิลปะแห่งโลกปัจจุบัน ผู้เขียนยังเน้นในบรรทัดที่ 40 เป็นต้นไปว่า “เรานั่นอยู่ต่อหน้าบ่อเกิดของภาพที่มีชีวิตทั้งมวล ต่อหน้ารูปร่างทั้งหลายที่ในความกระตือรือร้นที่จะปรากฏกายออกมานั้นผสมผสานกัน ผลักไสกัน และทับซ้อนกัน” (Nous sommes ici à la source même de toutes les images vivantes, de toutes les formes qui, dans leur ardeur à paraître, se mêlent, se bousculent, se recouvrent.) งานเซรามิกที่ชื่อว่าหญิงผู้หลับใหล ช่อดอกไม้ และวัว แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของภาพและรูปร่างรูปทรงเหล่านี้ที่มีความเรียบง่ายแต่ในขณะเดียวกันก็มีความน่าพิศวงคล้ายคลึงกับประติมากรรมอัสซีเรียนดังเสาประตูที่มีปีกและมีศีรษะเป็นคนจากพิพิภพนัฟทูลัวร์ งานทั้งสองชิ้นล้วนแสดงถึงการ “ผสมผสานกัน ผลักไสกัน และทับซ้อนกัน” ดังที่บาเซอลาร์ตได้ประพันธ์ไว้

ภาพที่ 3 มาร์ค ซากาล, หญิงผู้หลับใหล ช่อดอกไม้ และวัว (Dormeuse, bouquet de fleurs et vache), เซรามิก, 27.3 x 22.9 cm, ขายที่ Sotheby's, London, 1978

ที่มา : http://www.christies.com/lotFinder/lot_details.aspx?intObjectID=4488819

ภาพที่ 4 เสาลัสซีเรียน, สมัยพระเจ้าซาร์กอนที่ 2 (721-705 B.C.), อะลาบาสเทอร์ (alabaster) , 420 x 436 x 97 cm, Musée du Louvre, Paris

ที่มา : <http://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/winged-human-headed-bull>

1.2 ต้องได้เห็นงานของซากาล

ประเด็นเรื่องความสามารถของศิลปินถูกเสริมด้วยการที่บาเซอลาร์ตต้องการให้เราทุกคนรู้จักงานของซากาลโดยเฉพาะอย่างยิ่งเซรามิกของศิลปิน ผู้เขียนชักชวนให้ผู้อ่านชมงานเหล่านี้เพื่อที่จะได้เข้าใจว่าสรรพสัตว์ในโลกนั้นกองรวมตัวกันอย่างเป็นพืดเป็นน้องอย่างไร : Allez voir la céramique de Chagall pour que vous sachiez comment tous les animaux du monde s'étaient fraternellement entassés. ในประโยคนี้มีการสื่อสารโดยตรงระหว่างบาเซอลาร์ตกับผู้อ่านจากการใช้ประโยคคำสั่ง “จงไปดู” และ “เพื่อที่คุณจะได้รู้” อันเป็นการตอกย้ำถึงความต้องการอย่างแรงกล้าของผู้เขียนที่ต้องการให้ผู้อ่านได้รู้จักงานของซากาลด้วยตาของตัวเอง

บาเซอลาร์ตีใช้การสื่อสารโดยตรงกับผู้อ่านอีกครั้งในบรรทัดที่ 27 โดยกล่าวถึงปรัชญาของชากาลที่ว่าด้วยชุมชนแห่งผู้มีชีวิตและความเป็นนิรันดร์ของชีวิต โดยอ้างว่าหลักฐานที่พิสูจน์ว่าปรัชญาฉบับนี้จับต้องได้และเป็นจริงจนสามารถวาดออกมาได้นั้น ผู้อ่านจะรับรู้ได้เมื่อได้เปรียบเทียบงานของชากาลรูปผู้หญิงที่ถูกโกศตัวผู้หยอกเข้ากับภาพของเลตาที่กำลังลูบไล้หงส์¹ : Cette communauté du vivant, cette éternité de la vie, voilà la philosophie de Marc Chagall. Et la preuve que cette philosophie est concrète, qu'elle est si vraie qu'on peut la peindre, vous la saurez dès que vous aurez comparé, dans l'œuvre de Chagall, la Léda caressant le cygne à la femme lutinée par le coq. บาเซอลาร์ตีใช้การสื่อสารโดยตรงกับผู้อ่านโดยบอกเป็นนัยถึงความสำคัญของการได้เห็นงานของชากาลว่าผู้อ่านจะรับรู้ปรัชญาของชากาลได้ผ่านการเปรียบเทียบงานศิลปะ ซึ่งการรับรู้ผ่านการเปรียบเทียบนี้ต้องอาศัยสายตาในการเพ่งพิศงาน

นอกจากนี้ตั้งแต่ในย่อหน้าแรกผู้เขียนได้กล่าวถึงความบันเทิงใจในการชมวัตถุซึ่งวัตถุนี้หมายถึงสิ่งที่ศิลปินทั้งหลายสร้างขึ้นมาเป็นงานประติมากรรม : (...) la matière, ils veulent qu'elle réagisse pour le plaisir de voir. การอ้างถึงความเพลิดเพลินใจจากการได้ชมงานศิลปะ (le plaisir de voir) โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานเซรามิกของชากาลนั้นแสดงให้เห็นถึงการที่บาเซอลาร์ตีเชิดชูความสามารถของศิลปินท่านนี้

การยกย่องในตัวชากาลและงานเซรามิกของศิลปินเป็นประเด็นแรกที่โดดเด่นอย่างยิ่งของบทความชิ้นนี้ อย่างไรก็ตามการใช้ภาษาของบาเซอลาร์ตีเองก็เป็นอีกจุดสำคัญที่ทำให้บทความนี้สละสลวยและงดงาม

2. ภาษาอุปมาอุปไมยของบาเซอลาร์ตี : แสงและพระคัมภีร์ไบเบิล

จากการวิเคราะห์การใช้ภาษาของบาเซอลาร์ตีในส่วนที่สามของบทความชิ้นนี้นั้นพบว่ามีประเด็นที่สำคัญอยู่สองประเด็น ในอันดับแรกผู้เขียนให้ความสำคัญกับแสงสว่าง รวมไปถึงความร้อนโดยการใช้คำศัพท์ที่เกี่ยวข้อง และในอันดับต่อมาคือการอ้างถึงพระคัมภีร์ไบเบิล

2.1 แสงสว่างและความร้อน

บาเซอลาร์ตีใช้คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับแสงสว่างและความร้อนโดยเริ่มตั้งแต่ต้นบทความ : Les voilà donc qui font cuire les couleurs. Avec du feu ils font de la lumière. Ils apprennent la chimie avec leurs yeux ; la matière, ils veulent qu'elle réagisse pour le plaisir de voir. Ils devinent l'émail quand la matière est encore molle, quand elle est

encore un peu terne, à peine luisante. (พวกเขานั้นเฝงที่ปรุงสีต่างๆให้สุก พวกเขาสร้างแสงสว่างด้วยไฟ เรียนรู้เคมีด้วยสายตาของพวกเขา ส่วนวัตถุนั้นพวกเขาต้องการให้มันตอบสนองขึ้นมาเพื่อความบันเทิงใจในการมอง พวกเขาประมาณการเกิดเคลือบอีนาเมลเมื่อวัตถุนั้นยังไม่แข็งตัว ชีต และมีประกายสะท้อนเพียงเล็กน้อยเท่านั้น)

แม้ศิลปะเซรามิกจะเกี่ยวข้องกับไฟซึ่งทำให้เราพบคำศัพท์เกี่ยวกับแสงสว่างในบทความ แต่ผู้เขียนได้อธิบายอย่างแยบคายถึงวิธีที่นักเซรามิกสร้างสรรค์งานโดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ศิลปินปรุงสีให้สุก (Les voilà donc qui font cuire les couleurs.) และด้วยไฟนั้นพวกเขาสร้างแสงสว่าง (Avec du feu ils font de la lumière.) ซึ่งแสงสว่างนั้นบาเซอลาร์ตีเปรียบถึงงานเซรามิกนั่นเอง

ในย่อหน้าสุดท้ายบาเซอลาร์ตีได้ใช้คำศัพท์เกี่ยวกับแสงสว่างอีกครั้ง : Marc Chagall a dans l'œil tant d'images que pour lui le passé garde les pleines couleurs, garde la lumière des origines. Encore une fois, tout ce qu'il lit, il le voit. Tout ce qu'il médite, il le dessine, il le grave, il l'inscrit dans la matière, il le rend éclatant de couleur et de vérité. (มาร์ค ชากาลมีภาพมากมายในดวงตาจนทำให้สำหรับเขาอดีตนั้นยังเต็มไปด้วยสีสันและแสงแห่งต้นกำเนิดทั้งหลาย อีกครั้งที่สิ่งที่เขาอ่าน เขามองเห็นมัน สิ่งที่เขาคุ่นคิดถึงนั้นเขาก็วาดมัน พิมพ์มัน ใส่มันลงในวัตถุ ทำให้มันเปล่งประกายด้วยสีสันและความเป็นจริง) “แสงแห่งต้นกำเนิด” อาจหมายถึงแสงที่เกิดขึ้นจากพระผู้เป็นเจ้าเมื่อครั้งปฐมกาลตามพระคัมภีร์ไบเบิลภาคพันธสัญญาเดิม² ดังนั้นสำหรับบาเซอลาร์ตีแล้วชากาลเปรียบเสมือนผู้หยั่งรู้อดีตที่ยังคงสดใส (les pleines couleurs) และคงไว้ซึ่งความกระจ่างแจ้ง (la lumière des origines)

อนึ่ง การใช้คุณศัพท์ “เปล่งประกาย” (éclatant) นั้นเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งเนื่องจากคำๆ นี้แท้จริงแล้วมีความหมายที่ใกล้เคียงกัน เช่น ดั่ง ใส ก้องกังวาล สด สว่างไสว เหมือนไฟ รวมไปถึง เลอค่า น่าชื่นชม มีคุณค่าอย่างแน่แท้ (Larousse, 2015: éclatant) จากประโยคข้างต้น นอกจากชากาลจะเป็นผู้ที่ทำให้สิ่งที่ตัวเขาเองครุ่นคิดถึงนั้นเปล่งประกายด้วยสีสันและความเป็นจริง แต่เขายังทำให้มันมีพลังทั้งทางเสียที่หูของมนุษย์สามารถได้ยิน มีความสว่างสดใสเมื่อเราได้ยิน และรวมทั้งมีคุณค่าในตัวมันเองอย่างยิ่งยวด

2.2 พระคัมภีร์ไบเบิล

เป็นที่ทราบกันว่าชากาลสร้างสรรค์ผลงานส่วนใหญ่โดยการใช้หัวข้อในพระคัมภีร์ไบเบิลโดยเฉพาะภาคพันธสัญญาเดิม นอกจากการใช้วลี “แสงแห่งต้นกำเนิด” ในบรรทัดที่ 50 ที่เราได้กล่าวถึงแล้ว บาเซอลาร์ตีอ้างถึงพระคัมภีร์ไบเบิลในบทความโดยเริ่มตั้งแต่บรรทัดที่ 22 ที่ผู้เขียนกล่าว

¹ บาเซอลาร์ตีน่าจะหมายถึงงานจิตรกรรมและภาพร่างรูปเลตากับหงส์ของเลโอนาร์โด ดา วินชี หรือของมีเกลันเจโล ซึ่งงานของศิลปินแห่งสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาทั้งสองนี้เป็นที่รู้จักกันดีในการศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะตะวันตก

² หนังสือปฐมกาล (1: 3-4) : พระเจ้าตรัสว่า “จงเกิดแสงสว่าง” แสงสว่างก็เกิดขึ้น พระเจ้าทรงเห็นว่าความสว่างนั้นดี และทรงแยกความสว่างออกจากความมืด

โดยตรงถึงหนังสือปฐมกาลและเรื่องของโนอาห์ : Nous sommes bien devant le bestiaire éternel, le bestiaire créé dès la Genèse, heureusement mis en réserve dans l'Arche de Noé. บาเชอลาร์ดกล่าวว่าพวกเราอยู่ต่อหน้าเรื่องเล่าแห่งสัตว์ป่าอันเป็นนิรันดร์ ซึ่งเรื่องเล่านี้ได้ถือกำเนิดขึ้นตั้งแต่หนังสือปฐมกาลและแสนจะโชคดีที่ถูกเก็บรักษาไว้ในเรื่องของโนอาห์ สัตว์ป่าเหล่านี้ที่อยู่รวมกันบนเรือของโนอาห์เปรียบเสมือนกับสัตว์ที่ชากาลสร้างสรรค์ขึ้นและเก็บรักษาไว้ในงานเชรามิก โนอาห์ช่วยให้สัตว์ป่ารอดชีวิตจากน้ำท่วมโลกและคงอยู่สืบไปเหมือนกับที่ชากาลให้ชีวิตที่เป็นนิรันดร์กับสิ่งสารพัดในงานของเขา ดังนั้นแล้วสถานะของชากาลจึงไม่ต่างไปจากโนอาห์ผู้ซึ่งพระเจ้าโปรดปราน³

ในย่อหน้าสุดท้ายของบทความ บาเชอลาร์ดยังได้เปรียบเทียบอย่างแยบยลชากาลกับอัครบิดร (patriarches) ซึ่งตามพระคัมภีร์ไบเบิลแล้วคือผู้ที่เปี่ยมด้วยคุณธรรมมนุษยชาติ โดยที่ผู้เขียนกล่าวว่าอัครบิดรนั้นกลับมาเล่าตำนานพื้นฐานของการกำเนิดโลกและสรรพสิ่ง ในขณะที่ชากาลมีภาพมากมายในดวงตาจนทำให้สำหรับเขาอดีตนั้นยังเต็มไปด้วยสีสันและแสงแห่งต้นกำเนิดทั้งหลาย : Et, du plus loin des âges, les patriarches reviennent nous dire les légendes élémentaires. Marc Chagall a dans l'œil tant d'images que pour lui le passé garde les pleines couleurs, garde la lumière des origines.

นอกจากนี้บาเชอลาร์ดได้กล่าวในบรรทัดที่ 14 ถึงชากาลตั้งผู้ที่ถูกเลือกแล้วให้เขียนนิทาน ผู้ที่นำนิทานนั้นมาใส่ลงไปในวัตถุที่จับต้องได้ ผู้ที่บันทึกสิ่งมีชีวิตที่แสนวิเศษจากนิทานนั้นลงบนก้อนหิน : (...) il était prédestiné à écrire des fables, à inscrire des fables dans la matière, à sculpter des êtres fabuleux dans la pierre. คำว่าถูกเลือกแล้วนั้น (prédestiné) มีความหมายทางคริสต์ศาสนาหมายถึงผู้ที่พระเจ้าเลือกแล้วว่าจะพบกับชีวิตนิรันดร์ ความหมายของประโยคนี้อาจหมายถึงพระเจ้าได้เลือกแล้วให้ชากาลเป็นผู้สร้างสรรค์ แต่การเป็นผู้สร้างสรรค์ของชากาลนั้นอาจเทียบเคียงได้กับการเป็นพระเจ้าได้เช่นกัน

ตามหนังสือปฐมกาลอันเป็นหนังสือเล่มแรกของพระคัมภีร์ไบเบิลภาคพันธสัญญาเดิมนั้น พระเจ้าสร้างสรรค์สิ่งต่างๆขึ้นมาจากความไม่มี ในขณะที่เดียวกันชากาลก็เป็นผู้สร้างสรรค์งานศิลปะขึ้นมาและสัตว์ต่างๆในงานก็กลายเป็นสิ่งมีชีวิตดังที่เราได้กล่าวไว้ตอนต้น ยิ่งไปกว่านั้น บาเชอลาร์ดยกให้ศิลปินเป็นนายของจิตรกรรมที่หยาบกร้านดุร้ายที่ก้าวข้ามผ่านพื้นผิวสองมิติและอยู่ในการแปลงสภาพทางเคมีแห่งความลึก (Marc Chagall est tout de suite un maître de cette peinture satanique qui dépasse la surface et s'inscrit dans une chimie de la profondeur.) ผู้เขียนใช้คำคุณศัพท์ "satanique" แปลว่ามีลักษณะเหมือนซาตาน โดยอาจสื่อถึงความหยาบกร้านดุร้ายของภาพบุคคลและสัตว์ที่ปรากฏในงานเชรามิกของชากาล หากแต่การอ้างว่าศิลปินเป็นนายของ

จิตรกรรมนั้นนั้นแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการสื่อถึงชากาลในฐานะคล้ายกับพระเจ้าเนื่องจากพระเจ้าเป็นผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่งทั้งปวงรวมไปถึงทูตสวรรค์ทั้งหลายที่ทรงโปรดให้กระทำการกิจต่างๆ แทนพระองค์ พระองค์จึงเปรียบเสมือนนายของทูตสวรรค์ (จอร์จ เฟอร์กูสัน, 2557: 253-256) ซาตานเองเป็นหนึ่งในทูตสวรรค์ แต่ได้ต่อต้านอำนาจของพระเจ้าและถูกเนรเทศจากสวรรค์ (อิสราเอล พรอมเพรียงพันธุ์, 2545: 11-13) จิตรกรรมที่ดูร้ายเยี่ยงซาตานในงานเชรามิกจึงเปรียบเสมือนบ่าวของศิลปินอย่างชากาลที่มีสถานะเทียมพระเจ้าผู้สร้าง

การใช้ภาษาเปรียบเทียบของบาเชอลาร์ดจากคำศัพท์เกี่ยวกับแสงไปจนถึงการกล่าวเป็นนัยถึงสถานะพระเจ้าของชากาลสร้างความลุ่มลึกให้กับบทความชิ้นนี้ที่ในขณะเดียวกันผู้เขียนก็ได้พยายามอธิบายศิลปะของชากาลให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจไปพร้อมกันนี้

3. ศิลปะของชากาล

แม้ว่าบาเชอลาร์ดจะไม่ได้ตีความศิลปะของชากาลอย่างชัดเจนในบทความ แต่เมื่อเราวิเคราะห์เนื้อหาที่ปรากฏเราจะพบว่าผู้เขียนสอดแทรกหัวข้อสองหัวข้อที่นับเป็นหัวใจของศิลปะของชากาล นั่นก็คือที่มาของงานทั้งหลายของเขาและแนวคิดหลักในการสร้างสรรค์

3.1 ที่มาของงาน

จากการสังเกตงานศิลปะโดยรวมของชากาล เราพบว่าศิลปินนิยมใช้โลกแห่งความฝันเป็นบรรยากาศของเรื่องราวที่มีคน สัตว์ต่างๆ ทิวทัศน์ ดอกไม้ ปรากฏอยู่ดังในผลงานที่ชื่อว่า ฉันและหมู่บ้าน

ภาพที่ 5 มาร์ค ชากาล, ฉันและหมู่บ้าน (I and the Village), 1911, สีน้ำมันบนผ้าใบ, 192.1 x 151.4 cm, Museum of Modern Art, Mrs. Simon Guggenheim Fund, New York

ที่มา : https://en.wikipedia.org/wiki/I_and_the_Village#/media/File:Chagall_IandTheVillage.jpg

³ หนังสือปฐมกาล (6 : 8-9) : แต่โนอาห์เป็นที่โปรดปรานในสายพระเนตรของพระยาห์เวห์ ต่อไปนี้คือลำดับพงศ์พันธุ์ของโนอาห์ โนอาห์เป็นคนชอบธรรม ดีพร้อมในสมัยของเขา โนอาห์ดำเนินกับพระเจ้า

สิ่งเหล่านี้เป็นผลพวงของความทรงจำในวัยเด็กของ ซากาลที่รัสเซียประเทศบ้านเกิดที่เขาพยายามจะถ่ายทอดมันออกมาในรูปแบบของงานศิลปะ ซึ่งบาเซอลาร์ตก็ได้กล่าวถึงความทรงจำนี้ไว้อย่างแยบยลในข้อความที่เราได้ยกมาแล้ว :
 Encore une fois, tout ce qu'il lit, il le voit. Tout ce qu'il médite, il le dessine, il le grave, il l'inscrit dans la matière, il le rend éclatant de couleur et de vérité. (อีกครั้งที่สิ่งที่เขาอ่าน เขามองเห็นมัน สิ่งที่เขาคิดถึงนั้น เขาก็วาดมัน และมัน พิมพ์มันลงบนวัตถุ ทำให้มันเปล่งประกายด้วยสีสนและความเป็นจริง) ดังนั้นงานศิลปะของซากาลซึ่งรวมไปถึงเขรามิกจึงแสดงทัศนคติที่ซากาลมีต่อโลกและเป็นเหมือนภาพสะท้อนความคิดต่อสิ่งที่อยู่รอบๆ ตัวเขาตั้งแต่วัยเยาว์ที่เชื่อว่าหลังคาสีแดง ซึ่งแท้จริงแล้วแสดงภาพคู่รักแห่งกรุงปารีสในมุมมองของซากาล (Sandra Benadretti Pellard 2007: 106)

ภาพที่ 6 มาร์ค ซากาล, หลังคาสีแดง (Les Toits rouges), 1953, เซรามิก 4 แผ่น, 66 x 60.5 cm, Private collection
 ที่มา : Benadretti Pellard, Sandra. (2007). **La terre est si lumineuse : Chagall et la céramique.** Paris: Gallimard, p. 109.

นอกจากเรื่องราวรอบตัวและความทรงจำของซากาลเอง ศรัทธาอันแรงกล้าต่อศาสนาคริสต์ก็เป็นอีกที่มาหนึ่งของหัวข้อของงานสร้างสรรค์ของซากาลดังที่เราได้กล่าวไปแล้วข้างต้นในบทวิเคราะห์การใช้ภาษาของบาเซอลาร์ตศิลปินเองเคยกล่าวไว้ว่าเขานั้นสนใจพระคัมภีร์ไบเบิลมาตั้งแต่ยังเด็กๆ เนื่องจากสำหรับเขาแล้วพระคัมภีร์เป็นแหล่งกำเนิดที่ยิ่งใหญ่ที่สุดตลอดกาลของบทกวี (Jacob Baal-Teshuva 1998: 222) หนึ่งในงานชิ้นเอกของศิลปินคืองานกระจกสีที่สุเหร่ายิวแห่งมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ฮาตาสซาห์-อิบรู กรุงเยรูซาเลม โดยมีหัวข้อในพระคัมภีร์ไบเบิลภาคพันธสัญญาเดิมเป็นนางศวานอิสราเอลทั้ง 12 คนเผ่า (Jean Leymarie 1988) อย่างไรก็ตามก็ดีแม้ตัวซากาลเองจะมีเชื้อสายยิว แต่เขาก็ไม่พระคัมภีร์ไบเบิลภาคพันธสัญญาใหม่มาใช้เป็นหัวข้อในการสร้างสรรค์งานศิลปะดังเช่นในงานที่ชื่อว่า การตรึงกางเขนสีขาว

ภาพที่ 7 มาร์ค ซากาล, การตรึงกางเขนสีขาว (White Crucifixion), 1938, สีน้ำมันบนผ้าใบ, 155 x 140 cm, Art Institute of Chicago, Chicago
 ที่มา: <http://www.wikiart.org/en/marc-chagall/white-crucifixion-1938>

นิทานของลาฟงแตน (Fables de La Fontaine)⁴ เป็นอีกหนึ่งที่มาของหัวข้อที่ศิลปินเลือกใช้ บาเซอลาร์ตเองได้บอกไว้ดังที่เราได้ศึกษาไปแล้วข้างต้นว่า “ซากาลเป็นผู้ที่ถูกเลือกแล้วให้เขียนนิทาน นำนิทานนั้นมาจารึกลงไปในวัตถุที่จับต้องได้ ป็นสิ่งมีชีวิตที่แสนวิเศษจากนิทานนั้นลงบนก้อนหิน” (...il était prédestiné à écrire des fables, à inscrire des fables dans la matière, à sculpter des êtres fabuleux dans la pierre.) ในระหว่างปี ค.ศ. 1926-1927 ซากาลได้รับจ้างทำภาพประกอบนิทานของลาฟงแตนที่ในที่สุดได้รับการตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1952 (Jacob Baal-Teshuva 1998: 220-222; Ingo F. Walther and Rainer Metzger, 2000: 93) การที่ศิลปินได้หยิบเอานิทานของลาฟงแตนมาเป็นหัวข้อในงานเซรามิกอีกครั้งนั้นแสดงให้เห็นถึงความพึงใจในนิทานที่บอกเล่าเรื่องราวของสัตว์ต่างๆ ผ่านแง่คิดดังที่ปรากฏในงานเช่น หมาป่ากับลูกแกะ หรือ สุนัขจิ้งจอกกับพวงองุ่น

ภาพที่ 8 มาร์ค ซากาล, หมาป่ากับลูกแกะ (Le Loup et l'agneau), 1950, เซรามิก, 19.5 x 22.5 cm, Private collection
 ที่มา : Benadretti Pellard, Sandra. (2007). **La terre est si lumineuse : Chagall et la céramique.** Paris: Gallimard,

⁴ กวีชาวฝรั่งเศสมีชื่อ เดอ ลา ฟงแตน (Jean de La Fontaine) แต่งนิทานของลาฟงแตนในศตวรรษที่ 17 เล่าเรื่องราวผ่านตัวละครซึ่งส่วนใหญ่เป็นสัตว์ต่างๆ โดยดัดแปลงมาจากนิทานอีสปแห่งยุคกรีกโบราณ (Aesop's Fables)

ภาพที่ 9 มาร์ค ซากาล, สุนัขจิ้งจอกกับพวงองุ่น (Le Renard et les raisins), 1950, เซรามิก, 22.5 x 19.5 cm, Private collection

ที่มา : Benadretti Pellard, Sandra. (2007). **La terre est si lumineuse : Chagall et la céramique**. Paris: Gallimard, p. 46.

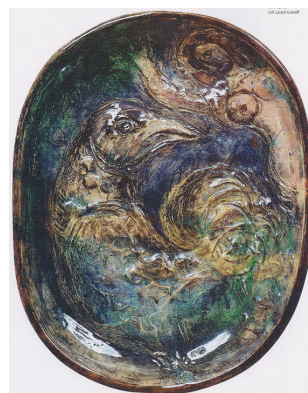
3.2 ปรัชญาของซากาล

บทความของบาเซอลาร์ตได้เผยถึงแนวคิดของซากาลในการสร้างสรรค์งานศิลปะที่เราสามารถสรุปได้สามประเด็นย่อยที่แตกต่างกันดังนี้

ประการแรก แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นอมตะแห่งชีวิต บาเซอลาร์ตได้ย้ำอย่างชัดเจนว่าความเป็นอมตะของชีวิตนี้เองคือปรัชญาของซากาล (...cette éternité de la vie, voilà la philosophie de Marc Chagall.) ดังที่เราได้กล่าวไปแล้วว่า ศิลปินคือผู้สร้าง ดังนั้นจากทัศนคติของบาเซอลาร์ตแล้ว จึงเป็นหน้าที่ของซากาลที่ต้องดำรงไว้ซึ่งชีวิตนิรันดร์ของสรรพสิ่งที่เขาได้สร้างสรรค์ขึ้นมา อาจเป็นบุคคลนิรันดรม หรือบุคคลเฉพาะนั้นๆ รวมไปถึงสัตว์ในพระคัมภีร์ ตำนาน หรือนิทานเก่าก่อนทั้งหลายเพื่อให้พวกเขามีชีวิตอยู่สืบไปผ่านงานของศิลปิน ผู้เขียนยังได้ย้ำอย่างแนบคายถึงแนวคิดนี้ของซากาลในบรรทัดที่ 19 โดยกล่าวถึงความเข้มข้น (intense) ของชีวิตของปลาและนกที่ปรากฏในงานของซากาลว่าเหล่าปลาที่อยู่ในบ่อหินยังคงไว้ซึ่งพลังแห่งการเคลื่อนไหวรวดเร็วดุจลูกศร และพวกนกก็ช่างเป็นอิสระยิ่งนักแม้ว่าจะถูกขังในกรงหินแต่ก็ยังคงบินอยู่ต่อไป (Et chez Chagall la vie est si intense que les poissons, en leur vivier pétrifié, gardent leur dynamique de flèches. Si libres aussi sont les oiseaux chagalliens qu'enfermés dans leur cage de pierre ils continuent de voler.)

ความเพลิดเพลินใจในการได้เห็นก็เป็นอีกประการหนึ่งของปรัชญาของซากาล เราได้กล่าวไปแล้วข้างต้นถึงความเพลิดเพลินใจในการได้เห็นในแง่มุมของความชื่นชมของผู้เขียนที่มีต่อศิลปิน บาเซอลาร์ตกล่าวว่าศิลปินสร้างสรรค์งานเพื่อความพึงใจในการได้ผลงานนั้นๆ : (...) la matière, ils veulent qu'elle réagisse pour le plaisir de voir. ความพึงใจนี้เป็นทั้งของตัวศิลปินเองและของผู้ที่ได้ยล เป็นเสมือนตัวเชื่อมระหว่างผู้สร้างงานซึ่งก็คือซากาลกับผู้ชมงานอันรวมไปถึงตัวบาเซอลาร์ตเอง ในการสร้างงานศิลปะหากศิลปินขาดความเพลิดเพลินใจในการได้ชมงานของตนแล้วนั้นคงมีอาจผลิตผลงานที่ควรค่าแก่การได้เห็นและตรึงตราใจผู้ชม

แนวคิดประการสุดท้ายในศิลปะของซากาลที่บาเซอลาร์ตนำเสนอในบทความชิ้นนี้คือภาวะฝัน ผู้เขียนพูดถึงงานประติมากรรมชิ้นแรกของศิลปินก่อนที่จะกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าซากาลได้นำพวกเราทั้งหลายให้เข้าไปสู่ภาวะฝันอันยิ่งใหญ่พร้อมกับกล่าวถึงงานประติมากรรม “ผู้หญิง-ไก่” ที่รวบรวมความแตกต่างทั้งหลายแต่ในขณะเดียวกันก็สร้างบทสรุปทั้งปวง : Chagall nous entraîne dans une immense rêverie. La femme-coq accumule toutes les ambivalences, formule toutes les synthèses. แม้ว่าเราไม่ทราบแน่ชัดว่างานประติมากรรม “ผู้หญิง-ไก่” ซึ่งบาเซอลาร์ตอ้างถึงนั้นหมายถึงงานชิ้นใดเป็นพิเศษ แต่สิ่งที่ผู้เขียนบรรยายออกมานั้นสื่อถึงการผสมผสานกันที่ขัดแย้งแต่ลงตัวระหว่างมนุษย์กับสัตว์ เช่นในงาน ไก่ตัวผู้กับผู้หญิง ที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตทั้งคู่โดยที่ไก่ตัวผู้นั้นมีสัดส่วนใหญ่กว่าตัวผู้หญิงเปลือย หรืองานเช่น นกสวมมงกุฎ ซึ่งเป็นภาพของนกที่มีศีรษะเป็นหญิงสาวผมยาว

ภาพที่ 10 มาร์ค ซากาล, ไก่ตัวผู้กับผู้หญิง (Coq et femme), เซรามิก, Collection Larock-Granoff

ที่มา : Benadretti Pellard, Sandra. (2007). **La terre est si lumineuse : Chagall et la céramique**. Paris: Gallimard, p. 139.

ภาพที่ 11 มาร์ค ซากาล, นกสวมมงกุฎ (L'Oiseau couronné), 1953, เซรามิก, เส้นผ่านศูนย์กลาง 36.5 cm, Private collection

ที่มา : Benadretti Pellard, Sandra. (2007). **La terre est si lumineuse : Chagall et la céramique**. Paris: Gallimard, p. 143.

งานเหล่านี้สะท้อนโลกแห่งความฝันของชากาลอย่างชัดเจนเพราะในโลกแห่งความเป็นจริงแล้วร่างของไก่ตัวผู้มีขนาดเล็กกว่าร่างของมนุษย์และความสัมพันธ์เชิงกามระหว่างหญิงสาวกับไก่นั้นเกิดจากจินตนาการอันบรรเจิดของศิลปินนกสวมมงกุฎซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิตปนเปื้อนระหว่างมนุษย์กับสัตว์ก็เป็นผลจากภวังค์ฝันของชากาลเช่นกัน

บทสรุป

ส่วนที่สามของบทความที่ชื่อว่า เลส์ ซอริจินส์ เดอ ลา ลูมิแยร์ แสดงมุมมองส่วนตัวของผู้เขียนซึ่งเป็นปราชญ์ผู้รอบรู้มีต่อศิลปินและงานของเขา หากแต่ยังเรารับรู้แนวคิดและตัวตนของชากาลผ่านการศึกษาบทความนี้เท่าไร เราก็ยังได้ซึมซับความงดงามของภาษาของบาเซอลาร์ตมากเท่าใด ความสำคัญอันยิ่งยวดของบทความชิ้นนี้จึงอยู่ที่การเป็นเหมือนจุดตัดร่วม จุดทับซ้อน ระหว่างศิลปะแห่งภาพ (Image) การนำเสนอภาพตัวแทน (Representation) (ทักษิณา พิพิทกุล, 2559: 19-26) กับศิลปะทางภาษา ทางวรรณกรรม หรือวรรณศิลป์ ถ้อยคำของบาเซอลาร์ตในบทความนำพาเรามาพบกับโลกแห่งจินตนาการของชากาล ในขณะเดียวกันชากาลและงานของเขาเองนั้นได้สร้างแรงบันดาลใจต่อการประพันธ์ของบาเซอลาร์ตที่เราได้ศึกษาและชื่นชม ยิ่งไปกว่านั้นความลึ้นไหลล่องลอยของถ้อยคำอาจเป็นความตั้งใจของผู้เขียนเองที่เรียบเรียงบทความให้คล้ายกับงานที่แสดงโลกเพื่อฝันและไร้ขอบเขตของชากาล

เอกสารอ้างอิง

- จอร์จ เฟอ์กูสัน. (2557). **เครื่องหมายและสัญลักษณ์ในคริสต์ศิลป์**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- Ferguson, George. (2014). **Signs and Symbols in Christian Art**. Bangkok: Amarin.
- ทักษิณา พิพิทกุล. (2559). สุนทรียศาสตร์กับศิลปะ : จากการเสนอภาพตัวแทนถึงสุนทรียะเชิงสัมพันธ์. **วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ**. 17(2): 19-26.
- Pipitkul, Tuksina. (2559, January-June). Aesthetics and Art: From Representation to Relational Aesthetics. **Institute of Culture and Arts Journal**. 17(2): 19-26.
- อิศราพร พร้อมเพรียงพันธุ์. (2545). **ชาตาลในวรรณกรรมตะวันตกและมารในวรรณกรรมไทย**. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (วรรณคดีเปรียบเทียบ). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (ถ่ายเอกสาร)
- Prompriengpun, Isaraporn. (2002). **Satan in western literature and Mara in Thai literature**. Thesis, M.A. (Comparative Literature) Bangkok: Graduate School, Chulalongkorn University. (Photocopied).
- Baal-Teshuva, Jacob. (1998). **Marc Chagall 1887-1985**. Köln: Taschen.
- Bachelard, Gaston. (1973). **Le droit de rêver**. 3th edition.

- Paris: Presses Universitaires de France.
- Benadretti Pellard, Sandra. (2007). **La terre est si lumineuse : Chagall et la céramique**. Paris: Gallimard.
- Joris, Yvonne G. J. M. (2005). **Marc Chagall : Keramiek/ Ceramics**. Zwolle: Waanders.
- Lassus, Marie-Pierre. (2010). **Gaston Bachelard musicien : une philosophie des silences et des timbres**. Villeneuve-d'Ascq: Presses Universitaires du Septentrion.
- Larousse. (2015, June). **Dictionnaires de français**. Retrieved June 30, 2015, from www.larousse.fr/dictionnaires/francais/éclatant/27560?q=éclatant#27414
- Leymarie, Jean. (1988). **Marc Chagall. The Jerusalem Windows**. New York: Park Lane.
- Margolin, Jean-Claude. (1991). Bachelard et les arts plastiques. **Artibus et Historiae**. 12(23): 181-206.
- Walther, Ingo F. and Metzger, Rainer. (2000). **Marc Chagall, 1887-1985 : painting as poetry**. Köln: Taschen.